

Historik över Sottunga

Kommunen

Sottunga är ett ösamhälle i Ålands östra skärgård och med sina gränser liknar det en treuddig stjärna, med en udd ut i Skiftet, en upp i Delet och en ner i Kökars fjärden. Totala arealen är 342.47 kvadratkilometer av vilket 315,69 är vatten och 26.78 land. Den odlade arealen är 154 ha, skogen omfattar ca 1000 ha och resten är ängsmark och impediment. Sottungas högsta berg heter Kasberget och är ca 25 m högt. En ö med speciell natur är Sandskär. Utbyar som tidigare eller fortfarande har fast bosättning är Mosshaga i norr och Finnö, Södö, Husö och Hästö i söder. Husö har aldrig varit avfolkat och nyinflyttning har skett till Finnö.



Sandskär är en ö i Sottungas arkipelag med säregen natur.



Naturbild från västra sidan av Sottunga.

Invånarantalet var som störst i slutet av 1920-talet och uppnådde då nästan 400. Nu är vi ca 130, ett antal som har varit förhållandevis stabilt en längre tid. Befolkningsprognoserna, som gjordes på 1960-talet har kommit helt på skam, man förutsade att invånarantalet på 1990-talet skulle vara under 25. Men Sottunga är litet och klart den minsta kommunen i Finland och förmodligen den minsta i hela EU. Men en välfungerande basservice finns, vi har skola (klasserna 1-9), lekskola, daglig hälsovård, butik, postombud, bank, bibliotek, "Internet café", egen församling, egen kyrka, kommunkansli, helikoptertransport till sjukhus, goda förbindelser till yttrevärlden, m.m.

Skolundervisningen bedrevs till en början ambulerande, dvs man undervisade i kortare perioder på olika ställen och läraren reste från ort till ort. Gamla skolan byggdes 1903 och tillbyggdes med en lärarbostad i början av 1920-talet (nuvarande Hembygdsgården). I början sköttes lärarsysslan av prästen. Den nuvarande skolan stod klar år 1957. Under 1920-talet bedrevs egen skolverksamhet för barnen i de södra utbyarna på Finnö.

Sottunga låg vid sidan om den egentliga postvägen öven Åland, men en reservrutt fanns via Mosshaga och Sottunga, som utnyttjades då fjärden Delet var ofarbar. Egen postgång till Sottunga fick man 1896 då ett postkontor inrättades på bondgården Nybondas.

Lanthandel har bedrivits på torpet Tännäs ca 1895-1930 och på andra ställen, men dessa fick upphöra så småningom då man år 1921 bildade kooperationen Sottunga Andelshandel och inrättade en butik i ett gammalt torp. Andelshandeln flyttade till nya lokalteter 1937 och affären förstörades och ombyggdes till snabbköpsbutik 1968.



Exteriör från ortens enda butik, en kooperation kallad Sottunga Andelshandel.

Ett eget telefonbolag bildades i början av 1920-talet och till en början kunde man telefona endast inom Sottunga. Ca 1930 drogs en linje till grannkommunen Föglö och nu fick man kontakt med omvärlden, även om hörbarheten var dålig. Av alla uppfinningar som kom till under min farmors tid tyckte hon att telefonen var den bästa.

Elektrifieringen av Sottunga skedde 1959. Samma år uppfördes en mast på berget Ormhälla för att reläa TV-program från Europa till Finland.

Ungdomsföreningen Hembygdens Vänner i Sottunga bildades 1907 och 1927 flyttades en gammal rysk kasern från Föglö till Sottunga och ombyggdes till ungdomslokal, som fick namnet Sunnanberg. Midsommarstång har rests sedan 1800-talet.

Sottunga har aldrig varit någon stor och välbesökt turistort. Det sista gästgiveriet och en del hem tog emot de första sommargästerna. Numera finns det två stugbyar, en på Sottunga med ca 20 stugor och en på Husö med ca 30 stugor.

År 1989 bildades Sottunga Hembygdsförening, som på en förtjänstfullt sätt renoverat den gamla skolbyggnaden till samlings- och utställningslokal.



Hembydsgården. På berget bakom står Ålands första vindkraftverk.

Kommunikationerna

Kommunikationerna till och från Sottunga sköttes förr helt och hållet på egna kölar. Vid otjänligt väder kunde upp till 50 genomresande vara inkvarterade på Sottunga. Vi är inne på 1900-talets början förrän mera regelbunden form av ruttrafik påbörjades, nu till den nybyggda "Bryggan". Det var fartyg av många olika slag och storlek som avlöste varandra och det mest karakteristiska var den stora osäkerhet som alltid rådde om "båtens" ankomst. Från Sottunga utgick trafiken söderut till Kökar. Vintern medförde alltid problem. Om det överhuvudtaget förekom någon trafik var det vid isvintrar svårt att gå in till Bryggan. Varor och passagerare fick hämtas ute vid isrännan. På Buskskär uppfördes en vaktstuga för den brovakt som hade att se till att folk till utbyarna och till Kökar kunde ta sig över rännan. Ett stort kliv framåt tog utvecklingen då m/s Kökar kom år 1967 med daglig trafik till fasta Åland.

Numera är hamnområdet utrustat med gästbryggor, matservering, en serviceanläggning för båturer och cyklister samt en kiosk.



Den ena av de färjor som tar sottungaborna till och från ön. Den här heter m/s Gudingen och systerfartyget heter m/s Skiftet.

Skutorna

I slutet av 1800-talet satte en omfattande skutseglation igång. Galeaser förde ved från skärgården till Stockholm och tog järnmalm tillbaka från Uppland till Dalsbruk. Sumpar seglade med levande fisk i fiskhåll men också med andra varor. Antalet sottungaskutor ökade år för år och var som mest år 1911 då det fanns åtminstone 16 stycken. Dione och Frid II är de enda större fartyg som byggdes som nya åt sottungaborna och det sistnämnda fartyget byggdes på Sottunga. Den här epoken upphörde i slutet av 1930-talet.

Allmän historia

Sottunga fick sin fasta bosättning under samma tid som den övriga östäländska skärgården, dvs någon gång under 1000-talet. Men spår efter ännu äldre tillfällig bosättning finns. Det är fråga om ringformiga stensättningar, 4-5 m i diameter, som troligen är lämningar efter övernattningsbostäder utnyttjade av jägare.

Tiden från vilken Sottunga har haft fast bosättning kan fastställas ungefärligt med hjälp av ortnamnen och med kännedom om landhöjningen, dvs. man kan fastställa var strandlinjen gick då ön befolkades. Sålunda bör namnen ovanför den strandlinje som då var rådande, vara av typen landnamn, som t.ex. namn på kärr, näs, berg, dal medan namnen nedan denna linje bör ha med vattenområden att göra, t.ex. vik, holm, sund (trots att de idag är på torra land). Gränsen mellan namntyperna går ca 5 m över dagens vattennivå och detta ger tidpunkten för inflyttningen till 1000-talet.

Namnet Sottunga tillhör en grupp ortnamn, som är mycket gamla. Det är betydligt äldre än från 1000-talet och beskriver en plats där det bor folk, dvs Sottunga kan inte ha varit namnet på ön innan den befolkades utan är troligen ett namn som den första befolkningen hade med sig hit.

Det förfaller som om det ursprungligen skulle ha funnits ca 13 hemman på Sottunga. År 1661 fanns det endast tio hushåll kvar och år 1675 flyttade en bonde ut till Finnö mot att han gav sitt hemman åt de nio bönder, som blev kvar. Alltsedan dess har Sottunga haft nio hemman

och fem av gårdsnamnen har sitt ursprung i ett förnamn. Dessa har alla levat i mitten på 1600-talet.

Annan bosättning på Sottunga började förekomma i samband med inrättandet av båtsmanstorp. Båtsmännen hette Qwick, Strömbäck och Styf. Den sistnämnda bodde på Finnö.

Torparbosättning började förkomma först under 1800-talet och många av torpen står ännu kvar. Torparna var vanligtvis också hantverkare, såsom skomakare, skräddare, svarvare, snickare eller skeppare och sjömän på egna eller andras skutor.

På 1600-talet var antalet personer bosatta i Sottunga var ca 70. I början av 1700-talet inträffade det stora nordiska kriget. Hela Åland flydde till Sverige under åren 1714-22. Till Sottunga kom de gamla släkterna tillbaka till alla gårdar utom till Mosshaga. Allt var överväxt, skövlut och uppbränt. Om kyrkan finns anteckningen att "altartaflan upbränd tillika med Capellet".

Under finsk-ryska kriget åren 1808-09 tillämpade de svenska soldaterna den brända jordens taktik och lät i januari 1809 bränna upp praktiskt taget alla byggnader på Sottunga, förorsakande stora bekymmer för ortsborna. Befolkningen fick ta sig till grannkommunen Föglö med kreatur och allt och då kreaturen halkade omkull på isen ihjälhöggs de ihjäl av soldaterna. De nya byggnaderna timrades upp någon annanstans för att sedan tas ner och flyttas till Sottunga och man höll på i 10-tals år för att återuppbygga Sottunga.

En inristning i ett berg på Södö tyder på att kung Gustaf IV Adolf besökte området år 1800.

Då lotsverket förryskades 1912 vägrade de flesta lotsar att fortsätta sin tjänstgöring. En sottungasjöman blev under första världskriget internerad i Tyskland och ansågs försvunnen. Han återvände hem efter ca 3 år. Fältskären Viktor Gensel, född på Altaibergens sluttning i Sibirien, "blev efter" då ryssarna drog sig tillbaka från Åland 1917 och bodde resten av sitt färgstarka liv på Sottunga och livnärde sig som fiskare. Han var ortens "doktor" och sålde mediciner ur ett apoteksskåp.

Emigrationen lockade också många sottungabo och för de flesta sökte sig till Amerika (ca 100 personer). En syskonskara Lindström på fem personer flyttade till Seattletrakten, en person blev i Tyskland och några for till Australien. I mitten av 1900-talet var emigrationen till Sverige vanlig.

Under vinterkriget 1939-40 fälldes många bomber över Sottunga. Man försökte träffa fartyg som låg vid Bryggan och vid Husö och flera bombgropar är ett resultat av detta. Den 24 januari 1940 bombades fraktfartyget s/s Notung i sank nordost om Sottunga, där det låg i isen. Besättningen kunde rädda sig iland. I slutskedet av andra världskriget var tre sottungabor internerade som finska sjömän i koncentrationslägret Stutthof i Tyskland. Alla klarade sig trots umbäranden och kom så småningom hem.

Kyrkan

År 1544 upptas Sottunga i urkunderna som ett kapell. Själva byggnaden, ett sjöfararkapell, skall enligt traditionen ha stått ca 1 km från den nuvarande kyrkan. Platsen där kyrkan står idag bebyggdes första gången år 1661. Den kyrkan brändes under Stora Ofreden. Den nya uppfördes på samma ställe. I kyrkans östra ända byggdes ett torn, som senare revs och gav

rum för ett kor. En klockstapel, den nuvarande, uppfördes år 1770. En omfattande renovering och tillbyggnad genomfördes 1802. Kyrkomuren byggdes 1838. Den nuvarande altartavlan är målad av P. Berggren i Stockholm år 1845 och föreställer Nattvarden. Kyrkskeppet är tillverkat på 1700-talet av en kökarbo, som gett löftet att han skulle bygga två kyrkskepp, ett till Kökar och ett till Sottunga ifall han med livet i behåll skulle klara sig ur sin fångenskap hos sjörövare i norra Afrika. Egen präst fick Sottunga först år 1708.



Sottunga lilla träkyrka. På denna plats sedan 1661.



Kyrkogården sluttar vackert ner mot Kyrkviken.

Södö gruvorna

Upptäckten av järnmalm på Södö gjordes år 1835 efter anvisningar av lotsåldermannen. Provbrytning inleddes 1839 och verklig brytning skedde sommartid åren 1843-47. Totalt bröts endast ca 1700 ton järnmalm och hela företaget ansågs ha blivit ett fiasko. I början utgjordes arbetsstyrkan av 35 man och allteftersom sommaren framskred började man fara hem för att bärga hö och av återstoden var en del mycket begivna på fylleri. Ett annat år sköttes driften av 10 fångar. Krutkällaren står ännu kvar på Södö.

Lotsplatserna

Sottunga har alltid legat invid den stora skeppsleden mellan Sverige och Finland och huvudleden gick genom Småsottunga (Finnö), men kallas nu den "lilla farleden", pga att upplandningen har gjort farleden grund. Den nuvarande "stora farleden" kom till på 1700-talet.

Här har funnits två lotsplatser, nämligen Sottunga lotsplats och Mosshaga lotsplats. På Mosshaga verkade lotsar nästan uteslutande bosatta på Mosshaga. Den lotsplatsen indrogs 1918 och flyttades till grannkommunen. Sottunga lotsplats låg vid den viktigaste farleden och har verkat här åtminstone ända sedan bonden flyttade ut till Finnö år 1675. Sälsö lotsstuga byggdes år 1857 och har utgjort arbetsplats för många generationer sottungabor. Verksamheten upphörde 1968 efter ca 300 år, då den flyttades till fasta Åland.

Basnäringarna



En vinterbild av Norrbyn.

Jordbruket var i äldre tider blygsamt och av betydelse endast för självhushållningen. Jakt och fiske har därför utgjort två viktiga näringsgrenar och gav möjlighet att förtjäna reda pengar. Jakten var viktig, speciellt säljakten, men utövandet har redan för länge sedan upphört. Vårjakt på sjöfågel har haft stor betydelse för anskaffningen av färskt kött efter vinterperioden och den fortsätter ännu. Fisket har genomlevt många olika perioder med olika fångstredskap och olika typer av fiske. Gäddfiske med ryssja och strömmingsfiske med sköta var i äldre tider de vanligaste metoderna. Dessutom drogs sommartid strandnot efter gädda.

Skötfisket hörde ihop med skördetiden, man skördade och tröskade om dagen och fiskade kväll och morgon. 1940- och 1950-talen karakteriseras av vinternotfiske av strömming. Tidvis var fångsterna mycket stora och bidrog på ett betydande sätt till försörjningen. Vid den här tiden kunde man redan skicka fisken färsk till Åbo. Den fiskförädling som i rätt stor omfattning förekommit på Sottunga är rökning av strömming. Rökerier var igång i många fiskehamnar. På 1960- och 70-talen fiskades strömming med trålaren "Vasti" och under den senare delen av samma period en hel del torsk med nät. Numera bedrivs fiske endast till husbehov.



Båthus och sjöbodas i fiskeläget Skage.

Men jordbruksnäringen fick åren 1952-53 en ny inriktning, en inriktning som betydligt mycket för Sottunga och dess möjlighet att fortleva som självständig kommun. Då inledde man odlingen av sockerbetor och påbörjade leveranserna av mjölk till mejeriet. Ingen kunde då ana vilken god kombination av verksamheter, som man egentligen hade kommit på. Betupptagningen på senhösten och lastningen av betskutorna hörde till bilden och hela bethantering på Sottunga krävde mycket arbete. Denna kombination fortsatt till år 2008, då sockerbetsodlingen tog slut på ön. Ännu idag är dock all jordbruksmark i aktiv användning.

Att skicka mjölk till mejeriet innebar i början en liten revolution i och med att man nu fick betalt även för mjölken. I början, ca 1952-67, var det främst en fråga om att ordna mjölktransporten. Under den tiden skedde den med motorbåt. Sedan 1967 går transporter på landskapets färjor. I början levererades mjölk från i det närmaste alla hushåll, de var då ca 40, medan antalet leverantörer idag är tre. Den totala mängden levererad mjölk är i dag minst 4-faldig, trots att antalet kor var flera då än nu. Man blev övertygad om det lönsamma i att sända mjölk till mejeriet då man kunde konstatera att en ko inte gav den behövliga mängden mjölkprodukter för en hel familj, ifall allt sköttes hemma, medan det blev pengar över om man sände bort mjölken och köpte smör.

Trots moderna maskiner och mjölk tankar är fortfarande fähusarbetet och mjölkhanteringen ett krävande, tungt och tidsmässigt bundet arbete och trots att det i dag underlättas av ett välfungerande avbytarsystem.

Slutsatsen blir att kombinationen mjölk- och köttboskap, får, full användning av åkerarealer och viljan till idogt arbete har varit lyckosam för Sottunga. Man har basnäringarna kvar. Det negativa är att kreatur och jordbruk i regel inte skapar flera jobb.

Sottungaborna är kända för endräkt och sin vilja till idogt arbete. Den genomresande E.D. Clark skrev redan 1799 att "de är de stiligaste och kraftigaste bland ålänningar". Idogheten tar sig uttryck i arbetsamhet och envishet och i förmågan att kunna ta ut det maximala.

Närvaron av starka personligheter och läromästare, både i dåtid och nutid, får inte underskattas. Som känt har prästerskapet haft stor inverkan på befolkningens sinnelag och livsinställning, speciellt i gången tid. Det är mycket troligt att kapellänen Johan Salmelin i speciellt stor omfattning har påverkat sottungaborna, troligen ända intill våra dagar. Han var verksam präst på Sottunga i hela 53 år, mellan åren 1792 och 1845.